

Върбан Въртов. ОСНОВЕН КУРС ПО СЪВРЕМЕНЕН БЪЛГАРСКИ ЕЗИК.

ЧАСТ I. ФОНЕТИКА. ГРАФИКА И ПРАВОПИС. МОРФЕМИКА И СЛОВООБРАЗУВАНЕ.

Издателска къща "АСТА", В. Търново, 1992. 237 стр.

Трудът на Върбан Въртов, чиято първа част е предмет на тези бележки, е адресиран към студентите от педагогическите факултети, които се готвят за детски и начални учители. "Задачите на учебника — пише авторът — са да формира у бъдещия учител цялостно разбиране на родния език, като му даде знания за всички по-важни езикови явления и същевременно изгради у него съзнателно отношение към тях, за да може той максимално ползотворно да направлява и ръководи езиковото развитие на бъдещите си възпитаници" (с. 3). Веднага обаче ще кажа, че трудът надхвърля изискванията за учебно помагало по български език на студентите от предучилищна и начална училищна педагогика. Във всеки от разделите — къде повече, къде по-малко — има нови и оригинални виждания и решения, които дават основание да се гледа на рецензирия труд и като на съществен принос в науката за съвременния български език. Без да влиза в дискусия с други автори, Въртов извежда и отстоява своя научна позиция, като стремежът му е да представи колкото се може по-адекватен модел на езиковата действителност от гледище на структурата, семантиката и функционирането на езиковите единици, категории и явления. Отделни моменти от концепцията му могат да породят спор, но това не означава, че могат лесно да бъдат отхвърлени или опровергани. Напротив — дори и когато някое частно решение предизвиква възражение, то насочва читателя към размисъл и с това спомага за развитие на науката. Научната истина, както е добре известно, се ражда в спора.

"Структурирането на учебника и разположението на учебния материал в него — отбелязва Въртов — са подчинени на определено разбиране за йерархичната организация на езиковата система по равнища. Представянето на теоретичните проблеми следва естествената взаимообусловеност на езиковите факти в тях. Това обяснява отделянето на морфемиката и словообразуването като самостоятелни научни дисциплини и разглеждането им непосредствено след фонетиката" (с. 3). Воден от този принцип, авторът подрежда науките, изучаващи съвременния български книжовен език, според йерархията на езиковите равнища и техните основни единици — фонетично (осн. ед. — фонема), морфематично (осн. ед. — морфема), словообразователно (осн. ед. — производна дума), морфологично (осн. ед. — словоформа), лексикално (осн. ед. — лексема), синтактично (осн. ед. —

изречение) и хиперсинтактично (осн. ед. — текст). На с. 3 лексикалното равнище е поставено пред морфологичното. (“Организацията на езиковата система е изключително сложна, има спираловиден характер с последователно усложняващи се преходи от по-долно към по-горно равнище”, с. 7). Организацията на езиковата система по равнища е илюстрирана с фиг. 1 на с. 6, където ясно се вижда и нейният спираловиден характер. Струва ми се, че тъкмо изключително сложният характер на езиковата система не позволява да се вижда без предварителни уговорки спираловидност в разположението на отделните подсистеми. Между отделни езикови равнища, напр. между словообразователното и лексикалното, между лексикалното и морфологичното, между морфематичното и словообразователното, има и съподчиненост, и взаимна обусловеност.

Учебникът започва с “Фонетика” (с. 5 — 105), наука за звуковата система на езика. Фонетиката пък се дели на същинска фонетика, фонология, силабика, акцентология, прозодика и правоговор (ортоепия). Основно понятие в същинската фонетика е “говорен звук”, определен като “най-малкият градивен фонетичен елемент на сричката, произнасян с една артикулация” (с. 11). След като прави учленителна и акустическа характеристика на говорните звукове, Вътгов преминава към описание на фонетичните особености на гласните и на съгласните звукове и тяхното класифициране според един или друг учленителен или акустически признак. Описанието на учленителните особености на гласните и съгласните звукове, както и класификацията им, са направени прецизно. Възприето е съвременното схващане, че <й> е глайд. Този дял завършва с общ преглед на реализацията на говорните звукове в речта, като се проследяват модификациите, които настъпват с гласните и със съгласните звукове.

Много сполучливо, с някои нови виждания, е разработен вторият дял — фонологията. Фонемата се определя “като най-малката единица от звуковата система на езика, която е способна самостоятелно да различи по форма морфемите и думите една от друга” (с. 47). Авторът изяснява отношението между фонема и фонемна вариация, анализира фонологичното съдържание на фонемата, посочва условията, при които тя се проявява в силна и в слаба позиция, разработва твърде подробно въпроса за фонологичните опозиции и корелации. В. Вътгов възприема схващането, че броят на съгласните (твърди и меки) фонемни е 37, като съгласните звукове <с’> и <х’> са фонемни варианти на съответните твърди фонемни “с потенциална възможност да се развият като фонемни” (с. 62). За фонемата <ф’> се посочва, че “е слабо стабилизирана” (с. 62), тъй като се среща в някои думи от чужд произход (напр. *шофьор*), както и в някои междуметия и звукоподражателни думи (напр. *фю*, *фют*, *фюфюкам*). В слаба позиция на фонемите съставът на българската фонемна система се редуцира. Делът за фонологията е сред най-добре разработените не само в раздела “Фонетика”, но и в цялата книга.

В “Силабика” (с. 72 — 82) В. Вътгов се занимава с проблемите на сричката, на която се гледа като на многоаспектно явление. Направена е структурна и типологическа характеристика на сричката, описват се структурните, акустичес-

ките, позиционните, прозодическите и функционалните типове срички. Делът за силабика завършва с изясняване на основните принципи, по които се извършва сричкоделението в нашия език.

“Акцентология” (с. 82 — 90) е следващият дял от науката за звуковия състав на езика. Като надсегментна фонетична единица словното ударение е изяснено откъм фонетична и фонологическа същност, направена му е и позиционна характеристика. Според мене авторът е трябвало по-добре и по-пълно да представи съотношението между неподвижно и подвижно ударение при формообразуването. В този дял са намерили място също така въпросите за думи с двойко ударение, за думи с две ударения и за думи без ударение (клитики). Бегло се характеризират тактовото, фразовото, логическото и експресивното ударение.

В “Прозодика” (с. 90 — 93) се предлагат знания за фонетичната и фонологичната същност на интонацията, а също и за нейната роля и възможности в комуникативно-оценъчен и експресивен план. Тук е намерил място и въпросът за фразата като “основна интонационно оформена комуникативна единица, чиято цялост се постига главно с логическото ударение” (с. 93).

Последен дял от науката “Фонетика” е “Правоговор (ортоепия)” (с. 94 — 105). Тук се разработват въпроси като: същност на правоговорните норми, стилове на книжовното произношение, основни правоговорни норми при изговора на гласните и на съгласните звукове, отделя се място за изясняване на някои по-често срещани грешки. Авторът е направил кратка, но сполучлива фонетична характеристика на разговорния стил, но според мене би трябвало по-ясно да разграничи “разговорно” и “диалектно”. Правоговорните норми се прилагат в изискания произносителен стил. В разговорния изговорен стил вариантността на нормата е по-голяма.

В “Графика и правопис” (с. 106—126) се разглеждат две групи въпроси — българската графична система и на българския правопис. Много прегледно са изяснени принципите на съотношение между звуков и буквен състав в българската азбучна система. Доста място е отделено и за описание на небуквените графически средства, но едва ли е уместно кавичките да бъдат причислявани към “други графически знаци” наред с наклонената чертица, пробела, абзаца, въпреки че функцията им е графическа. Твърде обстойно авторът обосновава същността и съотношението между правописните принципи в нашия език. Наред с по-общите правописни проблеми той включва и някои частни въпроси: правопис на сложни и на съставни думи, писане на главна буква, пренасяне на части от думи на нов ред, правопис на съкращенията. Посочените на с. 124 примери като *учител историк, студент филолог* според мене не са съставни думи. Ненужен е според мене параграфът “Ортограми”, който се употребява в руската методическа литература.

Науката “Морфемика” (с. 127 — 152), “която има предмет на проучване най-малките езикови единици, носители на значение — морфемите” (с. 127), е представена в учебника с нужната пълнота, въпреки че изложението е твърде сбито. Чрез съпоставка между морфема и фонема и между морфема и дума В.

Вътов успява не само да разкрие признаците на морфемата, които ѝ определят статут на езикова единица, но и да покаже някои отношения между морфемите — морфемна омонимия, морфемна синонимия, морфемна антонимия. По-нататък той се спира на въпроса за реализацията на морфемата — морф, аломорф, и говори за едноморфни и за многоморфни морфемни. Най-много място авторът отделя за описание на видовете морфемни, като им прави задълбочена семантична, позиционна и функционална характеристика. Бих желал да отбележа някои съображения във връзка с рефиксите, постфиксите и комфиксите. В българския език възвратните глаголи имат разделно оформена структура, като възвратните частици **се** и **си** трудно биха могли да бъдат приети за рефикси. Спорен е също въпросът, дали са постфикси *-годе* и *да е*, прибавени към местоимения и наречия: *кой-годе*, *как-годе*, *как да е* и др. Мисля, че не е достатъчно убедително схващането да се оценяват като комфикси частичите *по-* и *най-* при степенуване на прилагателните имена. В наречия от типа *по нашему*, *по домашному* едва ли *по* може безспорно да се оценява като префикс.

Следващото по ранг езиково равнище е словообразователното, а науката, която го изучава, е “Словообразуване” (с. 153 — 214). Сбито, но твърде изчерпателно авторът изяснява словообразователната теория и свързаните с нея основни словообразователни понятия: словообразователно гнездо, мотивираща дума, словообразователен формант, словообразователно значение, словообразователна структура, словообразователен модел, словообразователен тип и др., след което преминава към анализ на съществуващите в нашия език словообразователни начини (някои от примерите при абривиативното словообразуване са остарели). Прегледът на българската лексика откъм образуване на думите в нея е направен според руския езиковед В. Н. Немченко.

Книгата завършва с подобрена библиография.

Като достойнство на труда бих посочил точния език на автора. Синтетичният и строго систематичен характер на изложението е белег за дисциплинираност на ума на изследвача, за умение да се следват най-добрите традиции у нас при писане на университетски учебници и помагала.

Русин Русинов